

SZEKÉR NÓRA

Ellenforradalom, népfelkelés, nemzeti megbékélés

Az MSZMP és az 1956-os események újraértékelése a rendszerváltozás során

Absztrakt

A magyarországi rendszerváltás szimbolikus eseménye Nagy Imre és társainak újratemetése. Az újratemetésen nemcsak a Nagy Imre-perben halálra ítélteteket helyezték örök nyugalomra, de az ellenforradalom tételére épülő rezsim legitimitása is megingott. 1956 újraértékelése katalizátorként hatott a rendszerváltozás eseményeiben. A Magyar Szocialista Munkáspárt mindent megtett, hogy ne sodródjon az eseményekkel. Olyan szerepre törekedett, amelyben nem a rendszerváltás kerékkötőjeként, hanem a békés átmenet megteremtésének elengedhetetlen résztvevőjeként léphet fel. Ennek sikere főként attól függött, hogy 1956 újraértékelését mennyire tudja saját értelmezési keretei között tartani. Olyan formulát kellett találni, amely nem kérdőjelezi meg radikálisan a kommunista rendszer 40 évét, és nem hangsúlyozza túlzottan a párt felelősségét. A tanulmány az 1956-os forradalom újraértékelését és a rendszerváltás szempontjait nem társadalmi szemszögből vizsgálja, hanem az 1956-os események átértékelésének politikatörténeti jelentőségét kívánja elemezni.

Kulcsszavak: rendszerváltozás, Grósz Károly, Pozsgay Imre, Kádár János, forradalom, ellenforradalom, 1956 újraértékelése

Abstract

The reburial of Imre Nagy, the 1956 prime minister who was executed at the time of retaliations with his associates became a symbolic event in Hungary's regime change. At the reburial ceremony, not only those sentenced to death in the Imre Nagy trial were put to rest. The legitimacy of the regime that was built on the counterrevolution doctrine also lost ground. Questioning the "counterrevolution" description acted as a catalyst in "overturning" the system and in the events that unfolded during the regime change in Hungary. The Hungarian Socialist Workers' Party made every effort to keep from drifting with the events. He sought to play a role in which he did not appear to be the stopper of the regime change, but as being an essential element in creating a peaceful transition. The key to achieving this was can they keep the reassessment of 1956 within its own framework. A formula had to be found that does not radically question the 40 years of the communist system and does not over emphasize the party's responsibility. The study examines the aspects of the Revolution of 1956 and system change primarily from a non-social perspective but seeks an answer to the question of how this cardinal even was

evaluated and then re-evaluated (re-assessed) by the power, and its significance from the point of view of political history.

Keywords: political system change, Károly Grósz, Imre Pozsgay, János Kádár, revolution, counter-revolution

„A magyarországi rendszerváltás [egyik] különlegességét az 1956-os év szám jelölte, egy ketyegő bomba, amit a kommunista hatalom több mint 30 esztendeig tartó igyekezete ellenére sem volt képes hatástalanítani. 1989-ben a robbanás bekövetkezett” – írja Oplatka András Németh Miklóssal készült interjúkötetében. Az 1956-os forradalom a Kádár-rendszer bő harmincéves fennállása alatt mindvégig a hatalom nyugtalanító teherteréte: vérbe fojtása meghatározta születésének körülményeit, és a történekről szóló hivatalos beszéd mód megszabta a gondolatszabadság szűk határok közé szorítottságának légkörét, de az 1956 örökségével való hadakozás átszötte a rendszer végnapjait is.¹

Az 1956-os forradalomhoz és a leveréséhez kapcsolódó emlékek telve voltak a rendszerrel szemben felhalmozódott indulatokkal és a hatalom berkein belül jelen lévő ellentmondásokkal. '56 emlékének súlya és összetettsége arra kényszerítette a hatalmat, hogy annak kezelésében vagy – ahogy Oplatka András fogalmazott – hatástalanításában kifinomult taktikát kövessen. A kádári hatalom az „1956-os események” megítélésében radikális álláspontra helyezkedett, ugyanis azt nem csupán ellenforradalomként, hanem a külső és a belső ellenségek összehangolt *összeesküvéseként* értékelte: „1956. október 23-án az imperialisták aktív közreműködésével és a burzsoázia legreakciósabb, imperialista erőivel való szövetségben ellenforradalmi fegyveres lázadás robbant ki, hogy a dolgozó magyar népet és a szocialista hazát elárulja, a Magyar Népköztársaság törvényes rendjét megdöntse. Az államellenes szervezkedés élén Nagy Imre és legközvetlenebb bűntársai álltak, a népi demokratikus államrend minden rendű és rangú ellenségével szövetkezve”² – hangzik a hivatalos állásfoglalás. Ennek az összeesküvés teóriának a kádári hatalom kiépítése szempontjából meghatározó jelentősége volt. Az '56-os forradalom számonkérése és a kádári hatalom létjogosultságának meghatá-

¹ Oplatka 2014. A dolgozat az alábbi tanulmányokra épül: Székér–Riba 2014 és Székér 2015, 117–133; Székér 2016, 7–15. Lásd még: György 2000; Botyánszki 2013, 40–62.

² Az Igazságügyminisztérium közleménye Nagy Imre és társai ellen lefolytatott büntetőeljárásról. *Népszabadság*, 1958. június 17.

rozása ennek a határozatnak a jegyében történt. Ez a definíció azzal, hogy a történeteket nem csupán politikai eltévelyedésből fakadó ellenforradalomként, hanem a haza elleni, előre eltervezett összeesküvés-ként, hazaárulásként értékeli, a megtorlás mértékét és szigorát egészen más szintre emelte, és nagyon sok ember halálát okozta. Az eseményeknek csak ilyen radikális értékelése mellett lehetett ugyanis Nagy Imrétől a fegyveres forradalmárokig a történetekben szerepet játszó minden résztvevőt a legszigorúbb büntetéssel sújtani. Kádár János pedig mint a szocialista haza megmentője megalapozott indoklást kapott a hatalom gyakorlásához.

Ez az „összeesküvés-elmélet” (amire a kádári hatalom legitimitása épült) azonban nemcsak hogy nem igaz, de nem is igazolható. És akik azt kreálták, Kádár János és a kommunista párt legfelsőbb vezérkara, ezzel tökéletesen tisztában is voltak. Ennek talán legkézzelfoghatóbb jele a Politikai Bizottság (PB) 1958. szeptember 2-i határozata, amely az '56-os dokumentumokat szigorú kutatási zárlat alá vonta azzal az indoklással, hogy 1956 kutatásával kapcsolatban „nem követhető a káros objektivizmus, az osztálypolitika érdekeit sértő minden áron való igazságra törekvés.”³ Az 1956-os események 1989-es átértékelése kapcsán is érzékelhető volt, hogy a párt belső berkeiben is tisztában voltak azzal, hogy az ellenforradalmi összeesküvés tételét nem az abban való hit, hanem politikai cél szülte. „Nekem meggyőződésem, hogy politikai gyilkosság volt Nagy Imre kivégzése. Politikai gyilkosság volt. Valamennyi időre elítélhették volna őket ezért, azért, amazért, de nem úgy, hogy '53-ban összeesküdtek ellenük. Mert ez énszerintem dokumentálhatatlan, nem igaz. Politikai gyilkosság volt minden szempontból. Olyan szempontból is, hogy példát mutatni, de olyan szempontból is, hogy bosszút állni”⁴ – fogalmazott Fock Jenő egy 1989-es, zárt pártülésen. Grósz Károly és Németh Miklós között pedig az 1989. május 15-i, politikai bizottsági ülésen a következő párbeszéd hangzott el: „Németh Miklós: – Jaruzelski és Rakowski [...] azt mondja, [...] teljesen egyértelmű, hogy Nagy Imre politikai gyilkosság áldozata volt. [...] Grósz Károly: – Persze, ehhez kétség sem fér. Ez a megállapítás így pontos. Politikai gyilkosság áldozata lett. Ez egy dolog. Meg más do-

3 Részletesen lásd: Ripp 2002, 151.

4 Fock Jenő felszólalása az MSZMP KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatás-politikai Bizottságának 1989. április 28-i ülésén hangzott el. Idézi Szekér–Riba 2014, 120. (Riba András kutatása, ezúton is köszönöm, hogy a forrást a rendelkezésemre bocsátotta, és felhívta a figyelmet a jelentőségére.)

log, hogy itt, ha ezt az ügyet elkezdjük piszkálni, akkor mi minden jön itt a felszínre.”⁵

Ha a megtörtént esemény és a megkövetelt vélemény között ilyen óriási a szakadék, akkor annak „elfogadását” csak kemény, diktatórikus eszközökkel lehet kikényszeríteni a társadalomból. Egy újabb buktató, amivel a kádári hatalomtechnikának szembe kellett néznie. Kádár ugyanis nem a diktatúra fokozásában, hanem annak konszolidációjában gondolkodott, de egy olyan konszolidációban, ami nem a társadalmi erők kényszerítő hatására formálódik, hanem maga a hatalom oldja – saját döntésként és egyfajta kegyként – élhető hétköznappokká a sztálini diktatúra dermesztő légkörét. Az e konszolidációra való törekvés következménye, hogy a megtorlást követően nem követelték unos-untalan az ellenforradalmi gaztettek szajkózását, hanem inkább tabuvá formálták ’56 kérdését. Ha mégis beszélni kellett az „októberi sajnálatos eseményekkel” kapcsolatos álláspontról, az ellenforradalmi meghatározás mögött az összeesküvés vádja árnyékban maradt. A hatalom ugyanis nyíltan nem vállalta fel hivatalos véleményének sok ember halálát követelő elemét, mert az egy „összeesküvés-elméletből” fakadó ideológiai rugalmatlanság és merev hatalomgyakorlási megoldások foglyává tette volna. Ugyanakkor hatályon kívül sem helyezte, hiszen akkor törvényessége kérdőjeleződik meg. 1956 nem csupán ellenforradalomként, hanem összeesküvésként való értékelése egészen 1989 februárjáig, Pozsgay Imre nevezetes „népfelkelés” bejelentéséig érvényben volt.

A hivatalos álláspont „radikalizmusának” fel nem vállalásában benne rejlik a rendszernek az az alapvető törekvése, hogy elfedni igyekszik mélyen diktatórikus természetét. A tabusítási politika ugyanis nem azt jelentette, hogy a hatalom ne tette volna hivatalos álláspontjának elfogadását kötelező érvényűvé, csupán nem a meggyőződést várta el, hanem e történelmi ítéletbe való beletörődést: aki a Kádár-kori Magyarországon legális keretek között kívánt élni, az a nyilvánosság előtt a fenti értékelés tarthatatlanságát nem firtathatta. Még azzal sem, hogy az „ellenforradalmi” cselekményekért halálra ítélt szeretteinek síremléket állíthasson.

Ötvenhat 1989-es újraértelmezése a hatalmi helyzetben bekövetkezett változás elismerése. A kivégzett miniszterelnök, Nagy Imre és mártírtár-

⁵ Idézi: Gyurkó 1992, 221–222.

sainak újratemetése a rendszerváltozás történetének szimbolikus eseménye, amelyen nemcsak a Nagy Imre-per halálraítélteit és szimbolikusan a hatodik koporsóban a forradalom mártírjait helyezték örök nyugalomra, hanem a forradalom vérbe fojtásáért felelős rendszer legitimációja is megkérdőjeleződött. Ugyanakkor – visszautalva Oplatka András ketyegő bombát idéző hasonlatára – a robbanás 1956 értékelése kapcsán ugyan bekövetkezett, a hatalom „tűzszerészei” az uralmat azonban nem veszítették el teljesen az események felett. Ahogy a rendszerváltozás egészéről elmondható, hogy az nem a régi keretek elemi erejű szétrobbantásáról szólt, úgy 1956 újraértékelésére is érvényes, hogy annak nem engedtek teljes mértékben szabad folyást. Sok küzdelem és vita kíséretében ugyan, de a párt igyekezett '56 kérdésében a saját sorait rendezni, és ennek mentén a még mindig rendelkezésére álló állambiztonsági, infrastrukturális és egyéb eszközökkel befolyásolni '56 újraértelmezésének irányát.

Az ellenforradalmi tétel újragondolása

Gorbacsov színrelépésével a reformok felé való elmozdulás szükségessége a Szovjetunióból érkező direktívává vált. Alekszandr Jakovlevnek, Gorbacsov tanácsadójának 1989 januárjában készített emlékeztetője is érzékelteti, hogy a szovjet elvárás is abba az irányba ösztönözte a magyar pártvezetést, hogy ne a hatalmi túlsúly erejével, hanem a társadalommal való szélesebb konszenzus megteremtésével próbálja kézben tartani az eseményeket: „Politikai berendezkedésünket még most is gyengíti a legitimáció hiánya [...]. A tekintélyuralmi módszerek, a közvetlen nyomásgyakorlás nyilvánvalóan elavultak. A politikai szférában még abban az esetben is, ha bármely érintett országban gyors romlásnak indul a helyzet – és ennek a lehetőségét újabban nem zárhatjuk ki –, rendkívül valószínűtlen, hogy az 1956-os és 1968-as módszert alkalmazzuk mind elvi okokból, mind pedig az elfogadhatatlan következmények miatt. [...] Kiemelt fontossággal, átfogó megközelítésben kell kezelnünk a politikai pluralizmus struktúráit kialakító folyamatokat, a koalíciós, parlamentáris típusú berendezkedés felé vezető folyamatokat, az ellenzék legalizálását. Természetesen feltérképezetlen területen át vezet ez az út, ami szükségessé teszi, hogy a pártok szilárd alapelvekkel és taktikai rugalmassággal rendelkezzenek,

hogy képesek legyenek a folyamat irányítására, tehát hogy ne engedjék át a kezdeményezést az ellenzéki erőknek.”⁶

Magyarországon ahhoz, hogy a párt a fent vázolt irányelveknek megfeleljen, elsőként is a csak hatalmi helyzetből fenntartható ellenforradalmi tételt kellett felülbírálni. „Most dől el, összetörjük-e magunkat saját korlátainkon, vagy mi törjük össze korlátainkat”⁷ – fogalmazta meg Pozsgay Imre, a párt reformszárnyának vezető személyisége 1956 újraértékelésének tétjét a párt szemszögéből. E mondat azon az 1988. május 20–22-i országos pártértekezleten hangzott el, amelyen megtörtént Kádár János menesztése a pártfőtitkári pozícióból, és több olyan döntés is született, amely alapvetően befolyásolta a későbbi történeteket. Pár nappal e nagy jelentőségű értekezlet után Grósz Károly, az új pártfőtitkár megbízta Harangozó Szilveszter vezérőrnagyot, a Belügyminisztérium III. számú főcsoportfőnökségének vezetőjét, hogy állapítsa meg, Nagy Imre és társai hol nyugszanak, ezt követően 1988. augusztus 3-án az Új köztemetőben megkezdődött a sírok helyének meghatározása. Ezzel megtörtént az újratemetés irányába tett első lépés, de még annak hangsúlyozása mellett, hogy az csupán kegyeleti aktus, és nem rehabilitálás vagy 1956 újraértékelése.

A pártértekezlet döntésének értelmében ugyanakkor az MSZMP Központi Bizottsága (KB) megbízott egy munkabizottságot, hogy dolgozza ki a párt új reformprogramját.⁸ A bizottság elnökévé Pozsgay Imrét nevezték ki. A munkabizottság első számú albizottságát Történelmi Albizottság néven felhatalmazták, hogy történészek bevonásával dolgozza fel az elmúlt négy évtized történelmének eseményeit, és ennek keretében értékeljék újra az 1956-ban történeteket. A tét – ahogy a fenti Pozsgay-idézet is érzékelteti – súlyos volt: képes lesz-e az MSZMP pártszakadás nélkül reformerővé válni, és nemcsak mint akadályozó és eltörlendő tényező, hanem mint résztvevő a rendszerváltozás folyamataiban jelen lenni.

⁶ Az SZKP Nemzetközi Kapcsolatok Osztályának Jakovlev részére készített emlékeztető Kapcsolatok a kelet-európai országokkal, stratégiai alapvonalak címmel. In Békés-Byrne (szerk.) 1999, 9. dokumentum.

⁷ A Magyar Szocialista Munkáspárt országos értekezletének jegyzőkönyve, 1988. május 20–22., 1988, 148.

⁸ A társadalom és a gazdaság három évtizedes fejlődésének átfogó, tudományos vizsgálatára, politikai elemzésére, a párt program-nyilatkozatának felülvizsgálatára kiküldött munkabizottság. Lásd: Szekér-Riba 2014, 49.

A feladata nem volt könnyű, az új értékelésnek szinte teljesíthetetlenül sok szempontnak kellett megfelelnie. Igazodnia kellett a párt félelmeihez, az átmenetben betöltött valós helyzetéhez és a jövőben vágyott szerepéhez. Olyan formulát kellett találni, amelyik gyökeresen nem kérdőjelezi meg a kommunista rendszer negyven évét és nem hangsúlyozza túl a párt felelősségét, a pártegység megőrzése érdekében az '56-os megtorlás ideológiai talaján álló ortodox vonal számára is elfogadható legyen, ugyanakkor a rendszer ellenzéke is előrelépésként értékelje.

Január végére az albizottság elkészült a *Történelmi utunk* című száztíz oldalas tanulmányával, amely az ellenforradalommal szemben a „népfelkelés” megjelölést javasolja az események árnyaltságának érzékeltetésére a megfelelő csatolt magyarázattal kiegészítve: „A népfelkelés kifejezés tulajdonképpen azt jelzi, hogy itt széles tömegek elégedetlenséggel és a helyzet megváltoztatásának igényével léptek fel. Az alapmotívuma a szocializmus megújítása volt, de a kezdetektől a legkülönbözőbb tendenciák keveredtek, illetve az utcán és a következő napokban sok irányú és ellentmondásos folyamatok együttese figyelhető meg”⁹ – foglalta össze 1989. január 29-én Berend T. Iván, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, az albizottság vezetője a tanulmány álláspontját.

A bizottsági vitára 1989. január 27-én került sor. A „pártszerű eljárás” szerint az albizottság által felterjesztett javaslatot a Politikai Bizottság, majd a Központi Bizottság elé kellett volna terjeszteni, és az e testületek által elfogadott értelmezést lehetett volna mint hivatalos pártvélemény nyilvánosságra hozni.¹⁰ „Jól tudtam, hogy mi lesz ennek a következménye – emlékezett vissza Pozsgay. – Mindenképpen az, hogy elmaszatolják, rossz kompromisszumokkal megtörik a mondanivaló lényegét, feloldják a pártfrazéológia langyos vizében, s végül a szülőanyja sem ismer rá az alapgondolatra.”¹¹ Pozsgay – saját bevallása szerint – ennek kívánta elejét venni. Az értekezlet utáni sajtótájékoztatón óvatos beszédmód uralkodott, és a bizottság tagjai ügyeltek arra, hogy érzékeltessék állásfoglalásuk sokrétűségét, háttéranyag jellegét, és kerüljék a hivatalos vélemény

9 <https://videotorium.hu/hu/recordings/2106/1956-nepfelkeles-nagy-imre-rehabilitacioja-akb-tortenelmi-albizottsaganak-nyilatkozata> (letöltve: 2021. június 3.); Berend T. Iván a Magyar Televízió *Hét* című, vasárnapi hírösszefoglalónak adott interjúja, amit a BBC magyar adása is közvetített január 29-én, és a *Népszabadság* 1989. február 4-i száma közölt.

10 Székér–Riba 2014, 52.

11 Pozsgay 1993, 94–95.

látszatát. Pozsgay azonban ennek pont az ellenkezőjére törekedett. „A bizottsági ülés végén sajtóértekezletet tartottunk. Én pedig sejtetően azt mondtam, aki még kíváncsi a véleményemre, annak állok rendelkezésére.” A Kossuth rádió két riportere, Orosz József és László József élt e felajánlott lehetőséggel.

A *168 óra* című rádióműsor 1989. január 28-i adásában¹² Orosz József riportert a következő kérdést tette fel az akkor államminiszter, KB- és PB-tag Pozsgay Imrének: „Hogyan ítélik meg Nagy Imre 1956-os szerepét, tevékenységét?” Válasz: „[...] ez a bizottság a jelenlegi kutatások alapján népfelkelésnek látja azt, ami 1956-ban történt, egy oligarchisztikus és a nemzetet is megalázó uralmi forma elleni felkelésnek.”¹³

E mondat mind a közvéleményben, mind a párton belül megrázó erejű volt. A mai napig Pozsgay-puccsként emlegetik ezt az eseményt, és bár Pozsgay a nyilatkozataiban ezt a minősítést visszautasítja, mondván, mögötte nem álltak a puccshoz nélkülözhetetlen „összeesküvő társak”¹⁴, a dolog horderejét a saját maga által adott értelmezés sem értékeli másként, hiszen mint írja, e bejelentésben benne rejtett, hogy „gyökereinél robbantsa ki a pártot a talajból”.¹⁵

Pozsgay a párt szempontjából egzisztenciális jelentőséggel bíró kérdésben hivatalos véleményként jelenített meg egy olyan álláspontot, ami nem volt a párt hivatalos álláspontja. Sőt, nemcsak a „pártszerű eljárásrendet” nem követte, de az albizottság által javasolt fogalmi irányvonalat sem. Ezt a különbséget fontos hangsúlyozni. Számos visszaemlékezés, utólagos értelmezés úgy interpretálja a történeteket, hogy Pozsgay lényegében az albizottság álláspontját ismételte meg rádióinterjújában.¹⁶ Ez tévedés. A *Történelmi utunk* című tanulmány az '56-os felkelés mögött

12 Az interjú rövidített, de az érintett mondatot tartalmazó változatát a *Reggeli Krónika* hajnali, háromnegyed ötös adása már leadta. A teljes beszélgetés délután négykor hangzott el a rádióban. Grósz Károly ezen a napon utazott Davosba, és három nap múlva tért csak haza.

13 Idézi: Pozsgay 1993 [222–227], 224.

14 Uo., 96.

15 Uo.

16 Orosz József úgy fogalmaz, Pozsgay „plagizálta” Ormosékat: https://index.hu/video/2009/01/28/husz_eve_lett_nepfelkeles_ezerkilencszazotvenhat/ (letöltve: 2021. július 10.). Buják 2019, 20–23.: „...az albizottság ülésén meglehetősen passzívan viselkedő Pozsgay legkevésbé sem a saját véleményét interpretálta, hanem a testület álláspontját tolmácsolta. Erről az interjú szövege maga tanúskodik, szívósan ismétli, sulykolja, hogy ez a szakértők álláspontja. [...] A nyilatkozatban végig érzékelteti, hogy az albizottság tájékozódott, vizsgálódott, tartalmas munkát folytatott.”

meghúzódó jogos elégedetlenséget a sztálinizmus visszaéléseivel magyarázta. A „népharag” a kommunizmusból törölni kívánta a sztálinista vonásokat és a terrorisztikus elhajlásokat: „ebben a szituációban a szocializmus megtisztítását és megújítását zászlajára tűző mozgalom lépett a színre.” 1956 eddig a pontig népfelkelés. „Ez adta az egyik alapvonását, fővonását ennek a fellépésnek.” Ebbe a fellépésbe azonban belekeveredtek „a legkülönbözőbb tendenciák”. „A Horthy-rendszer deklasszálódott, sértett, sőt bebörtönzött elemei, [...] esetenként szélsőjobboldali törekvések, a kommunistákkal szembeni revans hangulatot képviselő, lincshangulatot megtestesítő rétegek, csoportok”¹⁷ – értelmezte Berend T. Iván az albizottsági állásfoglalást. Ennek alapján az ’56-ra vonatkoztatható helyes definíció: *népfelkelés ellenforradalmi elemekkel*.

Az albizottság lényegében ahhoz a „kétszakaszos” meghatározáshoz tért vissza, amit a szovjet intervenció és a forradalom leverése után a Kádár-kormány első hivatalos véleményként megfogalmazott: „A hazánkban október 23-án megindult tömegmozgalom, amelynek nemes célja a Rákosi és társai által elkövetett párt- és népellenes bűnök kijavítása, a nemzeti függetlenség és szuverenitás védelme volt, [...] a mozgalomba beburakodott ellenforradalmi elemek növekvő befolyása révén veszélybe hozta szocialista vívmányainkat, népi államunkat, munkás–paraszt hatalmunkat, hazánk létét”¹⁸ – hangzik a Kádár-kormány november 4-én kiadott nyilatkozata, amely az elmarasztalás mellett még békülékeny hangot üt meg, és a forradalom bizonyos vonulataival az együttműködés lehetőségét is nyitva hagyja. Ezt az értelmezését addig a pillanatig tartotta érvényben, amíg a teljes körű rendteremtés feltételei meg nem teremtődtek számára. Egy hónap múlva, december 5-én már kiadta az eseményeket általánosan és minden kétséget kizáróan elítélő, *ellenforradalmi összeesküvés* tételmondatát meghirdető párthatározatát.

Pozsgay az albizottsági állásponttal szemben a történeteket „egy oligarchisztikus és a nemzetet is megalázó uralmi forma elleni felkelésként” értelmezi. Ez a kommunista rendszer felelősségének egy lényegesen átfozóbb és erőteljesebb hangsúlyozása. Pozsgay értelmezésében a felkelést kiváltó okok és követelések pedig nem állnak meg a kommunista rend-

17 <https://videotorium.hu/hu/recordings/2106/1956-nepfelkeles-nagy-imre-rehabilitacioja-akb-tortenelmi-albizottsaganak-nyilatkozata> (letöltve: 2021. június 3.).

18 Vass–Ságvári (szerk.) 1964, 13–17.

szer reformjánál. Az interjúban a népfelkelés célkitűzései kapcsán a szocializmus megújításának szándékáról még csak sorok között sincsen szó. Pozsgay a rendszer átfogó, egészét érintő bírálatát az alábbi mondatával még fokozza: „Itt visszamenni nem '56-hoz kell, hanem ahhoz a 48/49-ben vállalt vagy kényszeredett szocialista modellhez, amelyik egészében úttévesztésnek bizonyult.”¹⁹ Pozsgay minden jelző nélküli „népfelkelés” meghatározása azzal a *dicsőséges népfelkelés* értelmezéssel azonos, amit a párt és Nagy Imre az október 28-i fordulat után – a többpárti viszonyrendszert is elfogadva – képviselt, melynek során az eseményeket nemzeti demokratikus fordulatnak nevezte, és „egyértelműen a forradalom platformjára helyezkedett”²⁰.

Pozsgay „egyéni akciójával” azon túl, hogy „szabálysértések” sokaságát követte el, sorsfordító kérdésben állította kész helyzet elé a pártot. E „puccsra” válaszul az MSZMP kizárhatta volna a soraiból, megfoszthatta volna tisztségeitől, vagy legalább valamiféle megrovásban részesíthette volna. A párt azonban semmi ilyet nem tett, nem vállalta, hogy elhatárolódjon a legnépszerűbb politikusától, vagy nyíltan szembemenjen a társadalmi akarattal. Mégpedig azért nem, mert már „egy demokratizálódó politikai koordináta-rendszerben” volt kénytelen mozogni, ahol a társadalom nyomása közvetlen igazodási ponttá vált. Ez az elvárás azonban nem hozta könnyű helyzetbe az állampártot, mert bár a demokratizálódás tendenciái egyre jobban éreztették a hatásukat, az egypárti diktatúra rendszere még érvényben volt. Ahhoz, hogy a hatalom ebben a még fennálló rendszerben a lehető leghatékonyabban tudja érvényesíteni akaratát, a párt egységben tartása kardinális jelentőséggel bírt. Ebben a helyzetben nemcsak a társadalom nyomását kellett igazodási pontként figyelembe vennie, de a különböző pártirányvonalak érzékenységét is. Ez a kettős feladat '56 újraértékelése kapcsán hordta magában a legnagyobb nehézségeket, hiszen az ellenforradalmi tételhez egzisztenciálisan kötődő ortodox vonal torkán is le kellett nyomni az új értelmezést.

Ennek a kényszerűségnek a nézőpontjából is érdemes végiggondolni Pozsgay „népfelkelés” bejelentésének párt általi kezelését. Ugyanis e nyilatkozat, még ha gyökereinél is rendítette meg a pártot, de lehetőséget is

¹⁹ Pozsgay 1993, 225.

²⁰ A párt 1956-os értékelésével kapcsolatos álláspontjának változását lásd: Ripp 2002, 146–158.

rejtett a számára: hozzásegítette ahhoz, hogy úgy legyen túl 1956 kényszerű átértékelésén, hogy az a társadalom számára is elfogadható legyen, és ne vezesse el az MSZMP-t egy pártegységet is felemészítő fogalomértelmezési labirintusba. „A párt, amelynek többen a szakadását vélik, ezekben a napokban tisztítótűzön megy keresztül. És igaz ugyan, hogy megpörkölődik, megszenvedi ezt a tisztítótűzet, de azért, ha túljut rajta, akkor – ha úgy tetszik – új bőrt növeszthet; új, korszerűbb tartalommal, erőteljesebb, vonzóbb külsővel léphet ki a politikai porondra, és jobb eséllyel vehet részt azokban a harcokban, amelyek óhatatlanul várnak rá a többpártrendszerben”²¹ – fogalmazta meg az események forgatagában a benyomásait Martin Kovács Miklós rádióriporter.

Pozsgay „népfelkelés” bejelentése történetének mindezekkel összefüggésben van az albizottsági álláspont és a Pozsgay-nyilatkozat különbsége mellett még egy kevésbé hangsúlyozott, de nem mellékes részlete, mégpedig, hogy az MSZMP hivatalos véleményként soha nem fogadta el Pozsgay egyszavas „népfelkelés” meghatározását. Amit elfogadott, az az albizottság álláspontja volt. „Kérem [...] számomra egyedül a cím új, a népfelkelés. De ha odatettek volna egy kötőjelet, ami összhangban lenne a tartalommal, népfelkelés, kötőjel, ellenforradalom, én máris aláírom az egész okmányt, mert ez a szöveges rész [...] az egy kiegyensúlyozott dolog, ami elindul a népfelkeléstől, egy igazságos politikai felkeléstől, és eljut az ellenforradalomig. Itt van benne a szövegben, el lehet olvasni. [...] Most leegyszerűsíttem, de hogy megértsék a szituációt, mert ha ezt el fogják olvasni, szerintem velem együtt a Munkás–Paraszt Hatalomért kitüntettek is alá fogják írni. [...] Ebben egyetlen olyan dolog nincs, amit nem lehetne elfogadni”²² – fogalmazott Grósz Károly pártfőtitkár a népfelkelés kérdését tárgyaló, február 10–11-i KB-ülés vitaindító felszólalásában. A vita lezárultával a Központi Bizottság közleményben biztosította Pozsgay Imrét támogatásáról, ugyanakkor a következő állásfoglalást fogalmazta meg: „1956-ban valóságos felkelés, népfelkelés tört ki, amelyben szerepet játszottak a demokratikus szocializmus erői, de kezdetektől fogva jelen voltak a restaurációra törekvő erők, a deklasszáldott és lumpen elemek, és október végétől felerősödtek az ellenforradalmi cselekmé-

21 Idézi: Kimmel 1990, 43.

22 *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyve* I. 1993, 35.

nyek.”²³ Az MSZMP tehát az albizottság *Történelmi utunk* című tanulmánya talaján az ellenforradalmi vonulatot is érvényben tartó, „kétszaskozos” értelmezés mellett döntött. Ennek a KB-döntésnek ugyanakkor fontos sajátossága, hogy az a nyilvánosság előtt szinte meg sem jelent. A sajtóban főként a Pozsgay mellett kiálló KB-közleményt lehetett olvasni, nem pedig a hivatalos állásfoglalást, a közvélemény számára felerősített, hivatalosnak ható minősítéssé így Pozsgay egyszavas „népfelkelése” vált. A párt nyilvánosság számára közvetített kommunikációja és a hivatalos álláspontja tehát nem volt azonos.

Beszédek ezzel kapcsolatban Grósz KB-vitában elmondott szavai: „Nem az anyagban és nem a sajtóközleményben, hanem a politikai munkában kell választ adni azoknak, akik, úgy látszik, nem tudtak még megbarátkozni azzal a felfogásunkkal, hogy az e téren lévő egyoldalúságot is a korábbi anyagoknak megfelelően kiigazítsuk. [...] Én nem hiszem, hogy ezt pártokmányban kell megfogalmazni, ez a politikai munka dolga.”²⁴ Vagyis a közvélemény higgye, amit hinnie kell, az érzékeny párttagoknak pedig – belső fórumokon és a hivatalos pártvéleményre hivatkozva – kellően hangsúlyozzák az „ellenforradalmi elemeket”. A Pozsgay-interjú kezelésével és kommunikálásával a párt úgy értékelte át 1956-ot, hogy a keményvonalas irányzat előtt ne kelljen feltüntetni, mintha a népfelkeléssel a pártvezetés azonosulna. Miközben a társadalmi nyilvánosság a Pozsgay-nyilatkozatot annak az átértékelésnek a megtörténteként élte meg, ami feltétele volt a társadalmi konszenzus lehetőségének.

Nemzeti megbékélés

A Pozsgay-nyilatkozattal és az ahhoz kapcsolódó MSZMP-állásfoglalással megtörtént a párt részéről 1956 újraértékelése. Ez fontos lépést jelentett a rendszerváltás felé, és nem utolsósorban annak a feltétele is megteremtődött, hogy Nagy Imre újratemetése anélkül, hogy az a hatalom álláspontjával való nyílt szembemenetelt jelentse, már nem csupán kegyeleti

²³ Idézi: Kimmel 1990, 63–64.

²⁴ *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei I.* 1993, 179.

aktusként rendezhetővé vált. A „görcs” persze 1956 körül továbbra is megmaradt a párt berkein belül. „Ha rosszak az idegeink, akkor nem fogjuk kibírni”²⁵ – fogalmazott Grósz Nagy Imre újrateremtésével kapcsolatban a PB-ülésen. Az ellentmondás a vállalt és a valós vélemény között pedig továbbra is fennállt, hasonlóan a Kádár-rendszer ’56-os minősítéséhez, amikor a rendszer hivatalos véleményéből az összeesküvés tételét nyíltan nem szívesen vállalta fel, de arra „legitimitási” okokból szüksége volt.

Az ellenforradalmi tétel elhagyása után a párt kommunikációs stratégiája ennek az ellentmondásnak és az 56 „palackból történő kiengedéséből” fakadó veszélyeknek a kezelésére helyezte a fő hangsúlyt. A retorikai szóhasználat pedig, amely megoldani igyekezett ezt a feladatot, a „*nemzeti megbékélés*” jelszava lett.²⁶ Ebben pedig a minősítés nélküli népfelkelés „pontosítását” jelentő ellenforradalmi elemeknek fontos szerep jutott.

A folt nélküli népfelkelés már csak azért sem volt járható út az MSZMP számára, mert az a párt meghatározó részét fokozottan meghagyta volna a felelős szerepben. Ez különösen problémás abban a Kádár-rendszerben, amelyben ugyanaz a személy fémjelzte a sztálinista beidegződéseket idéző megtorlást és a reformkommunista hagyományokon álló konszolidációt. ’56 vonatkozásában a reform- és a retrográd vonal szerint differenciálni az MSZMP vezetőit szinte lehetetlenség. Horn Gyula, aki a nyolcvanas évek végén a reformkommunisták egyik zászlóvivőjének számított, ezt a problémát így fogalmazta meg: „Nagyon sokan vannak azok egyfelől, akik ma nagyobb reformerek, mint valaha voltak [...] de azért meg kell mondanom, hogy mindannyian, egyikünket sem kivéve, mi is szolgáltuk a rossz politikát. Kivétel nélkül. Mert ha nem akartuk volna szolgálni, akkor akár pártapparátusbeli, akár más tisztségeket is fel kellett volna ajánlani.”²⁷ Horn meglátása szerint ebben a helyzetben: „a párt politikája csak egy irányba mutathat: [...] Nagyon lényegesnek tartom, ezt hangsúlyozzuk mindenütt, itt *megbékélésre hívunk, még hozzá olyan megbékélésre, amely kizárja a tetemrehívást*. [Kiemelés tőlem – Sz. N.]”²⁸

25 Idézi: Kenedi 1996, 306.

26 Szekér 2015, 126–127; lásd még: Botyánszki 2013, 40–62.

27 *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei I.* 1993, 1000.

28 Uo.

Ennek a tetemrehívást kizáró, a hatalom berkein belül és kívül a nemzet egészét átfogó megbékélésnek a retorikai alapelvei Grósz Károly fentebb idézett, 1989. február 10-i KB-ülés vitaindító felszólalásában már tetten érhetőek. Fejtegetése abból indul ki, hogy 1956-ban a magyar társadalmat minden oldalról mély sebek érték, a párt – szakítva korábbi fel fogásával – azt is elismeri, hogy e tragédia során nemcsak a felkelők, de a hatalom részéről is történtek visszaélések. Az 1956-ból fakadó sérelmek elemzésében a felkelők által elkövetett törvénysértéseket párhuzamba állítja a hatalom eljárásával, és e két sérelem között gyakorlatilag egyenlőségjelet tesz. Mind a két oldalnak megvan tehát a maga fájdalma, senki nem róhat fel a másiknak büntetlenül semmit.

A sebek felszakítása azonban nem szolgálja a nemzeti megegyezést és egységet – véli Grósz Károly. A múlt sérelmei felett való kesergés, vagy ahogy Grósz fogalmaz, „a köldöknézegető múltba nézés” mint választható lehetőség adva van ugyan a magyar társadalom számára, de ha ezt az utat választja, a kibontakozás lehetőségét veszi el magától. „Ez-e a magyar társadalom legfontosabb problémája? [...] Nem, sajnos nem ez a legfontosabb és legsúlyosabb problémánk. [...] Nekünk ma elsősorban a kibontakozással összefüggő kérdésekkel kell törődnünk, és erre kell terelnünk a társadalom figyelmét is.”²⁹ Az ország nagyon mély gazdasági válságban van, és a nemzeti egység az egyetlen lehetőség arra, hogy e válságból kilábaljon. Ennek feltétele azonban a sérelmek elengedése. Ezért a főtitkár minden párttagot arra kér: hunyjon szemet az „ellenforradalmárok lincselései” és egyéb törvénytelenégei felett, és ahhoz, hogy az ország elindulhasson a kibontakozás útján, a megbékélés feladata vár a társadalomra is. Akik ezt nem képesek megtenni, akik továbbra is a múlt kérdésein rágódnak, azok a magyar jövő elvesztésének lehetőségével játszanak.

A rendszerváltozás hátralevő időszakában a nemzeti megbékélés mint a társadalomtól elvárt magatartásforma a sajtóorgánumokban, a párt különböző testületeiben és egyéb hivatalos fórumokon újra és újra megfogalmazódott. Sőt, a háttérből is, állambiztonsági irányelvekben is érvényesült, ahogy az az Állambiztonsági Operatív Bizottság jelentéséből is kitétni: „Az új társadalmi-gazdasági modell fejlődési irányát bemutató széles körű propaganda hasson a társadalom legszélesebb rétegeire,

²⁹ *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei I.* 1993, 11.

hangsúlyozva, hogy a társadalmi értékteremtés vívmányai csak a békés átmenettel őrizhetők meg és gyarapíthatók, s ez az MSZMP nélkül nem képzelhető el, az MSZMP ennek az egyik legfőbb garanciája.”³⁰

A megbékélés „programjával” ösztársadalmi szinten lehetett azonosulni, így a szélsőséges személyek és a nemzetre veszélyes politikai irányvonalak kategóriáját is könnyen lehetett e „nemzeti megbékélés” elfogadásának függvényeként körvonalazni. A párt pedig kulcsszereplőként léphetett fel, amely a nemzeti megbékélés kompromisszumos békéjének felajánlásával kezdeményezőként egyengeti a nemzeti egység és a kibontakozás útját. Ehhez a szerephez azonban nélkülözhetetlenül szükség volt az események mögött megbúvó „ellenforradalmárookra”, hogy a köztörvényes bűneik és a párt halottai, ha nem is fő szólamként, de a sorok között hangsúlyozva legyenek, a népfelkelés mellett, ha nem is nyíltan vállalva, de az ellenforradalmi jelző ott legyen. Ezek teszik lehetővé a kölcsönös megbocsátás gesztusát.

A nemzeti megbékélés gondolatának legkézzelfoghatóbban Nagy Imre újratemetése kapcsán igyekezett érvényt szerezni a párt. És hogy a választott stratégia sikeresnek volt mondható, az az újratemetést követő június 23–24-i KB-ülés felszólalásaiból is kitűnik. A felszólalók szinte kivétel nélkül hangot adtak annak a megkönnyebbülésnek, hogy különösebb földindulás nélkül „megúszták” ezt a rettegett ceremóniát. Nyers Rezső egy hasonlattal érzékeltette, hogy végeredményben elégedett az események lefolyásával: „Az eddigi menetet – sportnyelven kifejezve, azért itt egy politikai birkózás folyt – én döntetlennek ítélem a magyar politikában, mondjuk, a hatalom és az ellenzék, a párt és a kritikusai között.”³¹ Horváth István belügyminiszter pedig így összegezte a történeteket: „Ha bárki bizonyos lett volna abban, hogy ezen a június 16-án így túl leszünk, mint ahogy ez bekövetkezett, ha ezt előre mindenki így bizonyosra beígérte volna, mint ahogy ezt utólag látjuk, akkor azt hiszem, hogy elfogadtuk volna. [...] Azt gondolom, nekünk nagyon rontotta [...] az esélyünket és a hitelünket az a körülmény [...] hogy bizony folt van a múltunkon. Ennek a tudatában kell ehhez az egész üggyhöz viszonyulni, és ez nem azt jelenti,

30 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára 2.7.1. NOIJ 1. 11. 6. 59. d. 92.

31 *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei II.* 1993, 1121.

hogy be kell hódolnunk, lábhoz kell tenni a fegyvert itt akkor is, amikor igaztalan meg nemtelen dolgokkal jönnek előttünk.”³²

A temetéssel kapcsolatban felszólaló KB-tagok közül ugyanakkor többen megfogalmazták, hogy megkönnyebbülésükbe hiányérzet is vegyül, ugyanis úgy érzik, a megbékélés koncepciójának egy fontos eleme csorbát szenvedett: a párt sérelmei, halottai nem kapták meg a megfelelő hangsúlyt. „Az bizony nagy baj, hogy ezeket a kommunista mártírokat a párt kiengedte a kezéből” – adott hangot fenntartásainak Szilágyi Péter. „Mi elismerjük azt az emberi jogot – a temetéssel ezt nyilvánosan demonstráltuk –, hogy a tőlünk eltérő politikai elveket vallók is gyászolhatják halottaikat. De mi is elvárjuk, hogy eközben ne érje semmiféle kegyelet-sértés a hozzánk közeli áldozatok emlékét”³³ – fogalmazott Grósz Károly, majd – az ő szóhasználatát idézve – egy „drámai” levelet húzott elő: Asztalos és Sziklai elvtársnő Központi Bizottsághoz intézett sorait, melyekben az '56-os lincselések áldozatának két özvegye sérelmezi, hogy Nagy Imre újratemetése kapcsán az ő fájdalmukat semmibe vették, és „hősnek, mártírnak, vértanúnak titulálták azokat a köztörvényes gyilkosokat is, akik férjeinket, apáinkat meggyilkolták”.³⁴

Az újratemetést elemző hozzászólások arra a tényre is figyelmeztettek, hogy az '56-tal kapcsolatos megemlékezések sora nem zárul le június 16-ával, a párt számára a legfőbb kihívást ebben a tekintetben október 23-a jelenti majd. A temetés tanulságaiból le kell vonni '56 kezelésének kudarcait és sikereit; ebből kiindulva kell kialakítani azt a stratégiát, ami mentén a párt október 23-ából – Nyers Rezső sporthasonlatával élve – ne csak döntetlennel, hanem akár 1–0-s győzelemmel is kijöhessen. Aczél György, mint vérbeli hatalomtechnikus, véleményét már a jövőre és a közelgő október 23-ára vonatkozóan így fogalmazta meg: „Nekünk vissza kell utasítani, mert alaptalan a »bűnös párt« fogalma. Egy megtisztult párt image-ét kell megteremtteni, mert az önostorozás nem vezet most

³² Uo., 1177.

³³ Uo., 1121.

³⁴ Uo., 1274. A levél ezután javaslatot tesz az '56-os megtorlás áldozatainak a köztörvényes bűnökben való érintettség alapján történő csoportosítására. Jellemző, hogy a mai napig is érvényben lévő rehabilitálás illeszkedik e javaslatban megfogalmazottakhoz. Részletesen lásd: Kahler 2014, 77–81.

már sehova, legfeljebb a bűnbakkereséshez. [...] Az engedményekről próbáljunk áttérni a kezdeményezésekre.”³⁵

Az új közmegegyezés

A Nagy Imre újratemetését értékelő Központi Bizottság ülésén többen megfogalmazták, hogy nem jó stratégia, ha a párt számára a dolog tétje csupán annyi, hogy végre „túl legyen” a kritikus évfordulón, nem szabad megelégedni a megtúrt résztvevő státusával, hanem kezdeményezőként, nélkülözhetetlen szereplőként kell fellépni, és meg kell próbálni 1956 kapcsán is a figyelmet a múlttól a jövő felé irányítani. A megfelelő megoldás azonban nem volt kézenfekvő. A Nagy Imre újratemetését követő KB- és PB-üléseken, a pártfórumok különböző testületeiben az 1956-ról szóló vitákban megerősítést nyert, hogy a nemzeti megbékélés jelszava helyes, ugyanakkor az abban rejlő lehetőségeket jobban ki kell használni, a hangsúlyokat erőteljesebben a békés átmenetre és az új közmegegyezésre kell helyezni. A Központi Bizottság július 28-i ülésén ennek jegyében fogalmazódott meg, hogy az október 23-i ünnepnapnak a békés átmenet eredményeképpen megszülető új korszak nyitányát kell jelképeznie, amellyel a demokratikus megújulást kell ünnepelni. És miután az MSZMP-hez kötődő politikusok teremtették meg a békés átmenet feltételeit, ezen az ünnepen főszereplőként kell megjelenjenek. Ahogy azt Horn Gyula megfogalmazta: „...az egész múlt és benne az 1956 és 1956 utáni időszak tisztázásának alapját az MSZMP teremtette meg, ezt nem lehet eléggé hangsúlyozni, és az MSZMP volt a támasza mindannak a folyamatnak, ami végbement.”³⁶ Hogy ez a nap pontosan milyen nevet kapjon, ekkor még nem körvonalazódott egyértelműen, de a „népi demokratikus megújulás napja” tartalmában már közel állt a „köztársaság kikiáltásának ünnepéhez”. Az események gyakorlati lebonyolításával kapcsolatban a Központi Bizottság azt is tisztázta a tagjai előtt, hogy a párt saját álláspontját egy kommunikében kifejtheti, de az új helyzetben mint döntési

³⁵ *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei II.* 1993, 1230.

³⁶ Uo., 1172.

jogkörrel rendelkező hatalmi tényező nem jelenhet meg. Az ünnepnap, melyet az Országgyűlésnek kell majd beterjesztenie, nemcsak tartalmában, de formájában sem kötődhet a párthoz vagy a pártemlékezéshez.³⁷

„Dehogy akartuk mi elhomályosítani 1956. október 23-a emlékét a harmadik Magyar Köztársaság október 23-i kikiáltásának ünnepével, ahogyan azt akkor az 1956-os veterán harcosok közül többen gondolták, illetve szóvá tették. Éppen ellenkezőleg, 1956 fényének növelése, jelentőségének tudatosítása és példájának követése állt szándékunkban”³⁸ – emlékszik vissza Szűrös Mátyás húsz évvel azután, hogy ünnepélyes keretek között kikiáltotta a Magyar Köztársaságot. A korabeli Közpon-ti Bizottság jegyzőkönyvei és az eseménnyel kapcsolatban keletkezett pártiratok azonban arra engednek következtetni, hogy igenis volt ilyen törekvés a párt és a hatalom részéről. „Nemcsak az MSZMP, hanem az állampárt önfelszámoló kongresszusa után a jogutódként létrejött MSZP is a »nemzeti megbékélés« koncepció keretében igyekezett baj nélkül túl-jutni a forradalom évfordulóján. A köztársaság kikiáltását nyilvánvalóan azért időzítették október 23-ára, mert azt remélték, hogy mentesítik a napot a múlt harcainak keserves emlékétől”³⁹ – írja Ripp Zoltán a köztársaság kikiáltásának hátterét elemezve.

A köztársaság kikiáltásának alkotmányjogi feltételeit a Nemzeti Ke-rekasztal dolgozta ki, melynek alapján az 1985-ben megválasztott Or-szággyűlés 1989. október 18-án emelte törvényerőre az Alkotmány mó-dosítását, amely kimondja: Magyarország köztársaság. Az aznap esti kormányülésen Glatz Ferenc művelődési miniszter tett javaslatot arra, hogy az alkotmánymódosítás kihirdetésének napja, mely egyben a Magyar Köztársaság kikiáltásának ünnepe is, legyen október 23-án. A kormányü-lésen a javaslatot elfogadták. Németh Miklós miniszterelnök október 20-án terjesztette a parlament elé: „Bejelentem a tisztelt Országgyűlésnek, hogy a kormány kész megteremteni a feltételeket ahhoz, hogy a törvény kihirdetésének és ezzel hatályba helyezésének napja október 23-a legyen. Mindez lehetővé teszi, hogy október 23-a ne csupán nemzeti emléknap, hanem egyben mint a köztársaság kikiáltásának dátuma vonuljon be ün-nepeink sorába. Ily módon ez az ünnepünk keretbe foglalhatná a totális

³⁷ Uo., 1364.

³⁸ Szűrös 2009, 40.

³⁹ Ripp 2008, 467.

elnyomó rendszer elleni felkelés emlékét és e harc szellemi örökségéként megszülető új, demokratikus jogállamiságot, amelyet elnevezése, a Magyar Köztársaság szimbolizál.⁴⁰

Az első szabad évforduló megszervezésére az ellenzéki pártok is nagy energiákkal készülődtek.⁴¹ Szeptember 4-én huszonnégy csoport részvételével alakult meg az Október 23-a Bizottság. Állásfoglalásukban hangsúlyozták: kerülni kívánják a március 15-i és június 16-i gyakorlatot, amikor a hatalom igyekezett „az MSZMP szégyenteljes szerepének” elkendőzését szolgáló „nemzeti megbékélés” jelszava köré fűzni az eseményeket. Terveik szerint minden kerület a saját emlékhelyein ünnepelne, majd ezt követné a központi rendezvény négy helyszínen (Corvin köz, Műszaki Egyetem, Hősök tere, Kossuth tér), melynek záróakkordja a Kossuth Lajos téren 18 órakor kezdődne. A nap fő ünnepségének szánt esemény a Parlament tetején lévő vörös csillagot megvilágító reflektorok lekapcsolásával kezdődne, a szónokok (Fónay Jenő, Rác Sándor, Wittner Mária, Obersovszky Gyula, Krassó György) pedig az Országháznak arról az erkélyéről mondanák el beszédjüket, amelyről annak idején Nagy Imre szólt a tömeghez. Delegációjuk október 9-én tárgyalta az ünnepség gyakorlati lebonyolításáról Soós Tiborral, az Országgyűlés Hivatalának vezetőjével. A megbeszélésen az ellenzék képviselői elhatárolták magukat attól a lehetőségtől, hogy a 22 szervezet sorában bármilyen bővítés történjen, különösen pedig, hogy soraikhoz csatlakozzon az újonnan megszerveződő utódpárt, az MSZP. Ezt azzal utasították el, hogy számukra nem elfogadható az MSZP kongresszusa által meghatározott „nemzeti emléknap” fogalom arra a napra, „amely egy nemzeti szabadságharc és forradalom kezdő napja volt”.⁴² Ugyanakkor – ahogy a tárgyalásról készült feljegyzés fogalmaz – „rendkívüli határozottsággal vetették fel”, hogy szónokaik a Parlamentnek arról az erkélyéről kívánják elmondani ünnepi beszédeiket, ahonnan Nagy Imre szólt a forradalom alatt. Ekkor a hivatal ehhez a kéréshez még hozzájárult azzal a megjegyzéssel, hogy a kérdést nyitva hagyják. Németh Miklós bejelentése után azonban az ellenzéki Október 23-a Bizottság mellett egy újabb, a kormány által megbízott bizottság is szerveződött már

40 Majtényi–Mikó–Szabó (szerk.) 2012.

41 Az 1989. október 23-i ellenzéki megmozdulásokról készült dokumentációt lásd: <https://tuntetes-archivum.hu/1989.10.23> (letöltve: 2021. augusztus 27.).

42 Uo.

a köztársaság kikiáltásának megrendezésére. Az erkélyről való beszéd jogát innentől kizárólag erre az aktusra tartották fenn, az ellenzéki szónonkok ezzel kiszorultak a Parlament épülete elé.

Szűrös Mátyás, az MSZMP KB titkára, az Országgyűlés elnöke mint ideiglenes köztársasági elnök ünnepélyes keretek között 1989. október 23-án 12 órakor kikiáltotta a Magyar Köztársaságot. Az előkészületek részeként elrendelték, hogy október 23-ára a Parlament tetejét díszítő csillagot üzemen kívül kell helyezni. Miután azonban ilyen rövid határidőn belül a soktonnás szerkezetet biztonságosan leszerelni nem lehetett, ezért a világitást biztosító műszert kellett megsemmisíteni, „hogy kizárjuk annak a lehetőségét, hogy azt később valaki újra felgyújthassa”, a csillagot fóliával be kellett vonni, hogy „már most semlegesítsük, és beolvadjon az épület tömegébe”⁴³ – hangzott a belső utasítás. Az első szabad október 23-a rendezvényei rendben és emelkedett hangulatban zajlottak. A hatalom igyekezett a spontán és kiszámíthatatlan megnyilvánulásokat kézben tartani. Nemcsak a Parlament tetején lévő csillagról rendelkezett, hanem országosan is utasításba adta a vörös csillagok eltüntetését a középületekről, így az állampárti diktatúrához kapcsolódó szimbólumok sorsát nem a népítélet, hanem egy minisztertanácsi határozat pecsételte meg.

Források és irodalom

- Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára 2.7.1. Napi Operatív Információs Jelentések (NOIJ). 1979–1990.
- A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei I–II.* Budapest, Magyar Országos Levéltár kiadványai, 1993.
- A Magyar Szocialista Munkáspárt országos értekezletének jegyzőkönyve, 1988. május 20–22.* Budapest, Kossuth, 1988.
- Vass, Henrik – Ságvári, Ágnes (szerk.) 1964: *A Magyar Szocialista Munkáspárt Határozatai és Dokumentumai, 1952–1962 I.* Budapest, Kossuth.
- Az SZKP Nemzetközi Kapcsolatok Osztályának Jakovlev részére készített emlékeztető Kapcsolatok a kelet-európai országokkal, stratégiai alapvonalak címmel. In Békés, Csaba – Byme, Malcolm (szerk.) 1999: *Rendszerváltozás Magyarországon, 1989–1990. Dokumentumok.* National Security Archive – Hidegháború-történeti Kutatóközpont – 1956-os Intézet. 9. dokumentum.

43 Uo.

- Botyánszki, Alexandra 2013: A „nemzeti megbékélés” koncepciója és a rendszerváltás. *Aetas*, 2013/4, 40–62.
- Buják, Attila 2019: Legyen népfelkelés. A harminc évvel ezelőtti Pozsgay-interjú utóélete. *168 Óra*, 2019. január 24., 20–23.
- György, Péter 2000: *Néma hagyomány. Kollektív felejtés és a kései múltértelmezés. 1956 1989-ben. A régmúlttól az örökségig*. Budapest, Magvető.
- Gyurkó, László 1992: *Arcképvázlat történelmi háttérrel*. Budapest, Magvető.
- Kahler, Frigyes 2014: *Az igazság Canossa-járása, avagy adalékok a rendszerváltoztatás és az igazságtétel történetéhez*. Lakitelek, Antológia.
- Kenedi, János 1996: *Kis állambiztonsági olvasókönyv I–II*. Budapest, Magvető.
- Kimmel, Emil 1990: *Végtájk a Fehér Házban*. Budapest, Téka.
- Majtényi, György – Mikó, Zsuzsa – Szabó, Csaba (szerk.) 2012: *Rendszerváltás Magyarországon 1987–1990* (DVD). Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Oplátka András 2014: *Németh Miklós. „Mert ez az ország érdeke”*. Budapest, Helikon.
- Pozsgay, Imre 1993: *1989. Politikus-pálya a pártállamban és a rendszerváltásban*. Budapest, Püski.
- Ripp, Zoltán 2002: 1956 emlékezete és az MSZMP. *Múltunk*, 2002/1 [146–158], 151.
- Ripp, Zoltán 2008: *Rendszerváltás Magyarországon, 1987–1990*. Budapest, Napvilág.
- Szekér, Nóra 2015: Az 1956-os forradalom újraértékelése a nemzeti megbékélés jelszavával. In uő. – Nagymihály, Zoltán (szerk.): *Jeles napok, jeltelen ünnepek a diktatúrában*. Lakitelek, Antológia, 117–133.
- Szekér, Nóra 2016: Záróakkord – nyitószólam. 1989. október 23. – A köztársaság kikiáltásának napja az MSZMP perspektívájából. *Rendszerváltó Archivum*, 2016/1, 7–15.
- Szekér, Nóra – Riba, András László 2014: *A Nagy Imre-kód*. Lakitelek, Antológia.
- Szűrös, Mátyás 2009: *Köztársaság született „harangszavú délben”. Visszatekintés húsz évvel a köztársaság kikiáltása után*. Budapest, Heraldika.